

Ileana Burnichioiu

Adrian Andrei Rusu

MOZAICURILE MEDIEVALE DE LA BIZERE

THE MEDIEVAL MOSAICS FROM BIZERE

DIE MITTELALTERLICHEN MOSAIKEN VON BIZERE

EDITURA MEGA
2006

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

BURNICHIOIU, ILEANA

**Mozaicurile medievale de la Bizere = The medieval mosaics
from Bizere = Die Mittelalterlichen Mosaiken von Bizere / Ileana**

Burnichioiu, Adrian Andrei Rusu. - Cluj-Napoca : Mega, 2006

Bibliogr.

ISBN (10) 973-7867-55-6 ; ISBN (13) 978-973-7867-55-1

I. Rusu, Adrian Andrei

7.033(498 Frumușeni)

Editura MEGA

Cluj-Napoca

Tel./fax: 0040 264 439263

E-mail: mega@edituramega.ro

www.edituramega.ro

© COMPLEXUL MUZEAL ARAD, AUTORII, 2006

1. Vedere generală asupra sitului
General view of the site
Gesamtbild des Grabungsgeländes

* Cercetarea arheologică a fost propusă și desfășurată, în principal, de specialiști a două instituții: Institutul de Arheologie și Istoria Artei Cluj-Napoca și Complexul Muzeal Arad. În 1981, anul unei prime campanii, echipa a fost condusă de dr. Mircea Rusu (Cluj-Napoca) și din ea au făcut parte Mircea Barbu și George Pascu Hurezan (Arad). Din 2001, odată cu reluarea cercetărilor, responsabilitățile de arheologie generală și interpretare istorică au fost asumate de către dr. Adrian Andrei Rusu (Institutul de Arheologie și Istoria Artei Cluj-Napoca) (responsabil de șantier), George Pascu Hurezan, Peter Hügel, Florin Mărginean (Complexul Muzeal Arad) și Ileana Burnichioiu (Universitatea „1 Decembrie 1918” Alba Iulia). Din punct de vedere financiar, lucrările au fost susținute de către Consiliul Județean Arad și Ministerul Culturii și Cultelor București, prin Direcția Monumente Istorice și Muzei și Direcția Județeană pentru Cultură, Culte și Patrimoniu Cultural Național Arad.

V ara anului 2003 a însemnat, pentru cercetarea arheologică din România, dezvelirea pentru prima oară a unor mozaicuri medievale. Locul descoperirii se află pe ruta Arad-Lipova și este integrat comunei Frumușeni. În această zonă, la sud de Valea Mureșului, se mai poate vedea încă traseul lăsat de un fost braț al râului care forma în vechime o insulă, aleasă în Evul Mediu pentru amplasarea unei mănăstiri (1). Punctul este cunoscut drept *Hadă* (lb. turcă = insulă) sau *Fântâna Turcului* și acum are la suprafață, ca reper mai important, resturile din cărămidă ale unui turn, cu o fântână din pietre fasonate ce i-a fost amenajată la parter (10, 21).

Până la momentul inițierii cercetării arheologice*, care a dus și la apariția mozaicurilor, istoricii stabiliseră deja că aici a funcționat, în Evul Mediu, mănăstirea cunoscută din documente drept *Bisra/Bistra* și, mai ales, *Bizere*. Sorgintea acestui nume, același cu al unui sat dispărut din imediata apropiere (prezent în registrele papale de dijmă ale secolului al XIV-lea), este necunoscută. Dacă pentru prima variantă s-a găsit că ar avea rezonanțe slave, cea de-a doua a rămas total neexplicată.

Documentele scrise ale mănăstirii sunt puțin numeroase și lacunare în conținut. Unele dintre cele mai importante ne dau prima mențiune în forma *monasterium de Bisra*, la 1183, altele vorbesc despre abații care o conduceau, la 1235 (*abbas de Byzere*) și 1323-1332, iar un altul i-a nominalizat hramul și ordinul din care făcea parte - *monasterium Sancte Marie de Bizere ordinis Sancti Benedicti* -, în 1423. Din alte câteva mențiuni reiese că posibilitățile ei materiale s-au datorat, cel puțin în secolul al XII-lea și în prima jumătate a celui următor, privilegiilor regale legate de comerțul cu sare pe Valea Mureșului. Numărul călugărilor - 32 - apare o singură dată, în 1235, într-o perioadă în care au fost antrenați de abatele lor în conflicte cu episcopul din Cenad (1233-1236). O serie de probleme legate de administrare sunt punctate apoi în anii 1337-1342, ca și în secolele XV-XVI. Relevant este și că, în anul 1507, abatele era suplinat de un guvernator, iar din 1557, titlul legat de mănăstire a ajuns să fie doar onorific, pentru unele fețe bisericești. Sfârșitul lăcașului - deductibil din aceleași surse și din cazuri similare, favorizat probabil de

2. Zona de sud a bisericii, cu părți din absida laterală sudică, din cor și absida principală

The southeastern part of the church with portions of the southern side apse, the choir, and the main apse

Der südliche Bereich der Kirche mit Teilen der südlichen Seitenapsis, des Chores und der Zentralapsis

disfuncții interne mai vechi și de progresul cuceririlor turcești la nordul Dunării, a fost definitivat de ascendența Reformei.

Cu toate că punctează despre existența ei pe mai multe secole, aceste izvoare înregistrează situații târzii legate de apartenența cultică și lasă total neexplicate teme majore de discuție: când, înainte de anul 1183, s-a întemeiat de fapt lăcașul, cui i se datorează și ce rosturi a îndeplinit, cum a contribuit la istoria confesională, care i-a fost la început dependența ierarhică, ce fel de oameni au populat-o, care i-au fost relațiile cu puterea laică, care i-a fost viața internă etc. Sunt întrebări comune pentru istoria instituțiilor ecleziastice medievale din zona de vest a României, o zonă despre care se știe că a aparținut unui spațiu mai larg, în care au fost contemporane ori s-au succedat pe aceleași amplasamente, atât mănăstiri supuse Bisericii răsăritene, cât și celei apusene.

În aceste condiții, documentele mănăstirii Bizere, cele mai numeroase, sunt cele furnizate de cercetarea arheologică, derulată în etape, pe parcursul mai multor ani (1981, 2001-2005). Sunt un alt gen de documente, dificil de interogat în ceea ce privește istoria instituției, spre exemplu, dar cu un aport remarcabil, și fără termeni de comparație, la istoria arhitecturii și artei medievale. Rezultatele depășesc toate speranțele cercetării anterioare, chiar dacă, după declin, rămășițele așezământului au fost drastic spoliata. Ruina a însemnat, în continuu, pentru așezările din jur, atât cariera din care se puteau procura materiale de construcție, cât și punctul de atracție al căutărilor de comori. Intervențiile au fost uneori atât de incisive, încât și cele mai rezistente structuri (ziduri, fundații) au rămas doar în negative.

Din toate investigațiile făcute până în prezent, la limita de est a insulei s-a aflat cea mai importantă parte a mănăstirii. În nordul zonei cercetate a fost identificată o clădire cu plan dreptunghiular, posibil palat abațial, iar în continuare, aproximativ paralelă, o construcție trinavată care s-a dovedit a fi o biserică. La sud de ea, a început să fie dezvelit claustrul (11, 22), cu cel puțin două etape de construcție. Acesta s-a ordonat la un moment dat în jurul unei curți interioare, de plan rectangular, înconjurată de un portic. Între biserică și clădirea nordică, precum și în partea vestică a bisericii s-a dezvoltat treptat un cimitir. Dar, înmormântări s-au practicat masiv

și în interior sau pe laturile de nord și de est ale claustrului.

La o distanță apreciabilă de urmele acestor clădiri, încheiate altădată într-un ansamblu, spre vest, se află resturile turnului mai sus-menționat și fântâna care a dat unul dintre toponime. Complexul nu se încheia nici cu turnul, deoarece descrieri vechi, confirmate arheologic, arată că la extrema de vest a sitului s-a aflat un alt spațiu construit. Însă restituirea planimetriei sale, ca și stabilirea extensiunii sitului, depind tot de viitoare investigații arheologice.

Cercetările de până acum, aproape integrale în zona bisericii, ajutate de întregiri grafice, au restituit, pentru această construcție, mai întâi un plan de corp bazilical cu perimetrul de aproximativ 10 m lățime și 9,60 m lungime. Trei perechi de stâlpi, legați între ei în fundații, care după amprente lăsate au fost de secțiune pătrată, separau spațiul în trei nave. S-a găsit apoi că cele trei nave aveau în prelungire un sanctuar compartimentat tot în trei; un cor dreptunghiular cu fundațiile continue era flancat pe toată lungimea de două abside laterale, închise semicircular (2). Corul se termina cu o absidă principală ale cărei resturi de fundație o fac asemănătoare unei rotonde. Cu traseele perimetrice întregite grafic, s-a apreciat că biserica ajungea la circa 13,50 m lățime și 26,50 m lungime, iar din această lungime, sanctuarul ocupa mai mult de jumătate.

Dacă planimetria fundațiilor bisericii a fost creionată în linii mari, despre elevații și ornamentele lor, ca și despre poziționarea mobilierului liturgic, se pot spune deocamdată foarte puține lucruri certe, în ciuda numărului foarte mare de mostre ale acestor categorii (3, 12, 23). În timp, ele au fost împrăștiate pe o suprafață mare de teren, fiind lipsite astfel de contextul care să ajute la identificări și la atribuirea uneia dintre construcții, sau au fost fragmentate intenționat, atunci când s-a căutat cel mai bun material pentru refolosiri. Și totuși, unele dintre ornamentele sculptate, alături de monede emise de regii Ștefan al II-lea (1116-1131) și Bela al II-lea (1131-1141) ai Ungariei, descoperite sub unele dintre podelele claustrului, vorbesc deja de locuire și de construcții durabile în jurul anului 1100 și de un secol al XII-lea în care se investește masiv pentru întregirea unui complex abațial.

Fundații scoase până la ultima piatră uneori, straturi de

3. Fragment de cornișă decorată cu arcade semicirculare
Fragment of a cornice decorated with arcades in semicircle
Dachgesimsarkade

dărâmaturi foarte bulversate, morminte golite de orice inventar, oseminte răvășite, podele din cărămidă sparte pe mari porțiuni (11, 22), resturi din simple materiale de construcție, masiv din gresie, ca și resturi din piatră sculptată (3, 23), fresce (13) sau alte piese din decorații pavimentale și parietale (19, 20, 28), incerte ca apartenență, constituie în mare tabloul lăsat moștenire, atât pentru biserică, cât și pentru mare parte din fostul ansamblu.

Alături de toate, apar ca excepție, în primul rând pentru faptul de a se fi păstrat *in situ*, două suprafețe, de mărimi diferite, dintr-un mozaic pavimental. Cea dintâi, în ordinea descoperirii, a făcut parte din pavimentul corpului bazilical și acoperea o porțiune dintre fostul zid de vest și prima pereche de stâlpi. La diferență mică de timp, în spațiul care urma să se contureze drept absida sudică a bisericii, a fost găsită și a doua suprafață, de dimensiuni mai reduse.

Rămase deocamdată doar cercetate arheologic, lipsite încă de o intervenție specială de curățare și conservare menită să clarifice și alte aspecte, legate de tehnică, modele sau culori, mozaicurile vor beneficia aici doar de o prezentare cu caracter preliminar.

Deoarece nu putem exclude acum posibilitatea recuperării pe viitor și a altor componente de acest gen, cele două suprafețe vor fi identificate în primul rând după spațiile în care au fost plasate.

Cel pe care îl vom numi *mozaicul navei* atinge de la nord la sud maximum 4,50 m, iar de la est la vest în jur de 1,50 m. Este format din părțile a trei panouri aproximativ pătrate (l = 1,50), unite între ele prin benzi decorative (4, 14). Sunt uniforme din punct de vedere tehnic, fiind executate din tesere ale căror înălțimi variază între 2 și 5 cm; au același fundal alb, obținut dintr-un cuarțit care înlocuiește în tot complexul marmura albă și, aparent, etalează combinații cromatice naturale de roșu, albastru-gri închis și negru, alb, albastru deschis, galben și verde închis. Toate motivele sunt bine delimitate prin șiruri simple de tesere cu nuanțe de albastru-gri închis și verde închis. Fiecare panou are înscris în centru, ca o emblemă, un mic pătrat de la colțurile căruia pornesc radiar fragmentele unor benzi decorative care formează câte patru spații trapezoidale, fiecare găzduind câte o figură de bestiar real sau fantastic ori câte un vrej de acant. Impresia generală este că toate figurile au fost orientate spre răsărit. Interiorul fiecărui pătrat

4. *Mozaicul navei* (N-S)
The *nave's* mosaic (N-S)
Das Mosaik des Kirchenschiffes (N-S)

central este decorat cu petale ovoidale (la cel de sud) sau cu vârfurile ascuțite, dispuse în cruce, combinate la colțuri cu motive florale sau geometrice; la cel din mijloc, crucea florală se înscrie altelea, cu capetele lățite.

Distrugerile au afectat cadrele trapezoidale în proporții diferite, astfel că, în patru dintre ele desenele au dispărut complet, iar în alte patru doar parțial. Alte degradări s-au observat la contururile desenelor și la formele geometrice unde s-a utilizat neinspirat o piatră silicioasă (verde închis) care, devenită foarte sfărâmicioasă, a lăsat multe goluri în locul tesarilor.

Primul panou de la sud (I) are diagonalele alcătuite dintr-o alternanță de pătrate albe și altele din diferite tonuri închise. Aici atrage atenția trapezul din extrema sudică care conține un patruped redat în galop (cal sau măgar) cu tors de om și cap de câine sau lup (4, 14). Partea inferioară, cu picioarele și capul, îi este văzută din lateral, iar torsul și ochiul rotund, cu sprânceana bine marcată, din față. În ambele mâini, întinse, una în față, alta în spate, pare să țină câte ceva, dar numai la dreapta sunt descifrabile trei șiruri de tesere (redând chei, șerpi?). Bustul începe cu un brâu și pare să aibă reprezentări sănii, iar la gât, are închiderea în unghi ascuțit a unei piese vestimentare.

Pe latura de nord, în dreptul monstrului chinocefal, se distinge o parte din corpul unui animal semănând cu un urs. Are spatele curbat, i se văd membrele posterioare, parțial blana marcată prin linii unite în mănunchi, ca și partea de sus a capului, cu urechea și ochiul redade frontal. După modul de amplasare, în partea superioară a cadrului, ca și după poziția trupului, animalul putea să fie însoțit de un altul, eventual o pradă.

La următoarele două panouri (II, III) (5, 14), diagonalele care pornesc din pătratele centrale conțin câte un șir de romburi cotangente, iar în triunghiurile pe care le formează, se află perechi de lobi ușor alungiți. În trapezul de sud al panoului I, se vede mare parte dintr-o plantă stilizată și din trupurile a două animale - un tors, cu blana albastru deschis, posibil de felină (leu?), dar și capul întors, din lateral, al unui iepure cu urechile lungi și ciulite, surprins fugind. Zona inferioară a tabloului s-a distrus și odată cu ea au dispărut părți însemnate din corpurile animalelor, ca și din planta așezată în mijlocul lor drept Pomul Vieții (15).

5. *Mozaicul navei* - panourile II-III

The nave's mosaic - the panels II-III

Das Mosaik des Kirchenschiffes - Mosaiktafeln II-III

Trapezul din imediata apropiere, spre est, a dispărut, la fel ca aproape jumătate din emblema pătrată (14, 16). S-au conservat însă părți importante din cele de vest și nord (5, 6). Primul conține un vrej de acant în forma literei „S”, ale cărui capete, pronunțat întoarse spre interior, se termină cu două corole. Vrejul, tratat în relief - teserele sunt aici, în mod excepțional, ușor ridicate față de fundal - se bifurcă, umplând cu o semipalmetă spațiul rămas. Teserele din colțul sudic al cadrului s-au desprins și odată cu ele a dispărut o parte din motiv.

Tabloul următor, de pe nord, s-a degradat la limita de est, dar restul mai conservă o bestie cu trupul bine elaborat, în mișcare, încercând să prindă un alt animal din fața ei, la care se vede doar parte din coadă (14, 24). Cele două picioare i se termină cu gheare; trupul, redat cu linii clare, ce par să indice și pornirea unei aripi, se îngustează către o coadă elegantă, despărțită în trei părți; două dintre ele formează în jos volute, dar ultima se întinde spre unghiul trapezului. Pieptul și coada i-au fost decorate cu șiruri de puncte gri închis, mod de ornamentare care se poate observa și la corolele vrejului. Gura îi este larg deschisă, cu maxilarul superior ascuțit, în sus. Capul îi este împodobit de urechi mari, ascuțite, și de o pereche de coarne segmentate, îndoite spre față.

Ultimul panou (III) (5, 17) are intact trapezul de sud, cu vederea laterală a unui alt patruped, foarte posibil mistreț, redat tot în mișcare. Are o coadă lungă, copite, urechi mari, bot prelung și un ochi ca al celorlalte animale. În cazul lui, așa cum probabil a fost la felină și urs, desenul a fost umplut cu o singură culoare.

Spre vest a fost înscris tot un vrej de acant, dar diferit ca formă și tratare decât cel al panoului II (5, 25). Aici vrejul este mai bogat, cu trei bucle, celei dinspre sud lipsindu-i floarea. Modul de realizare este inferior celui precedent. Trapezul s-a degradat aici pe latura mare și la colțurile bazei.

La nord, într-un cadru distrus pe colțul de nord-est și foarte puțin în câmp, se regăsește o pasăre (cel mai probabil vultur) care se hrănește dintr-un pește (5, 26). Penajul - ca și solzii peștelui - este redat prin pietre de culori diferite, amestecate, dispuse în desenul clar conturat de tonul verde închis. Decorul cu puncte se regăsește și aici, la aripă, și același gen de ochi au ambele figuri. Gâtul păsării este îndoit în jos, cu ciocul și gheara stângă prinzând peștele,

6. Detaliu din panoul II al mozaicului navei
Detail in panel II of the nave's mosaic
Detail des Mosaïks des Kirchenschiffes (Tafel II)

gheara dreaptă, ridicată în dreptul gâtului, fiind prinsă în mișcare. În cazul pășării, pare și mai evidentă grija ca figura să se înscrie în liniile trapezului; de asemenea, corpul peștelui este prelung, aproape paralel cu baza, echilibrând imaginea.

Mozaicul absidei sudice a fost găsit la limita pragului de trecere dinspre nava laterală sudică, odată cu o parte din banda care-l încadra. S-a păstrat la dimensiuni maxime de 1,60×1,50 m și cu o formă neregulată, dar îndeajuns ca să se poată observa că motive geometrice și florale se combină într-un mozaic policrom sub formă de tapet (7, 18). Aceleași calități de piatră, ca și în mozaicul navei, au fost folosite pentru a da contur ornamentelor. De fapt, cu două excepții, date de o piatră violet cu pigment alb-roz și de cărămizile arse la roșu, culorile semnalate deja la mozaicul navei, ale unor pietre de carieră și de râu, se regăsesc și aici. Diferă însă modul în care au fost utilizate. Întâlnim masiv teserele din cuarțit alb, folosite pentru un fundal având motive sub forma unor sori cu razele orientate diferit. Cercurile acestor sori se întâlnesc cu unghiurile unor cărămizi mari și pătrate (l = 28 cm), așezate pe colțuri. Petalele în schimb, din care unele își modulează vârfurile ascuțite spre interior, se adaptează toate spațiilor lăsate de motive florale policrome. Cele din urmă sunt principalele motive, alcătuite din combinații de petale, trifoliate sau simple, cu vârfurile ascuțite, dispuse în cruce; toate au punctul de plecare dintr-un romb central cu vârfurile alungite, în cazul păstrat, de un albastru-gri închis. Grupuri de câte două palmete, de mai mici dimensiuni, au fost alese pentru a umple golurile rămase la marginile „tapetului” (7, 18, 27).

Banda care l-a delimitat la vest prezintă și ea un amestec de *opus tessellatum* și *opus sectile*, așa cum pare să fi fost întregul mozaic al absidei sudice. Grupuri triunghiulare sau pătrate, din tesere de o anumită culoare, stau alături de două șiruri de mici lespezi albe (cu l = 5 cm, unite la colțuri), din cărămidă roșie sau din piatră gri închis; toate sunt aranjate în limitele a două paralele formate din bucăți dreptunghiulare mai înguste, cu aceleași culori (29).

Chiar și în acest moment al cercetării sunt posibile unele concluzii referitoare la decorația pavimentală și la relația ei cu edificiul în care se afla.

Pozițiile în care s-au găsit ambele suprafețe cu mozaic,

7. Mozaicul absidei sudice
The southern apse's mosaic
Das Mosaik der südlichen Apsis

8. Piese de paviment - descoperiri izolate
 Pieces of pavement - isolated discoveries
 Komponente des Fußbodens (Einzelfunde)

cantitatea mare de fragmente tipice unui paviment, descoperite în perimetru, diversitatea lor - pișcoturi, jumătăți de discuri, migdale, lespezi dreptunghiulare din piatră, segmente de cerc, alte forme geometrice (8, 19, 28, 30) - dar și cazurile similare, arată că biserica putea fi integral acoperită de mozaicuri, de cel puțin două tipuri. Totodată, suspectăm că nu doar biserica a avut pavimente mozaicate, ci și claustrul, în etapa contemporană cu șantierul ei. Din cele numite, mai ales pișcoturile din cărămidă și piatră sau jumătățile de discuri au apărut frecvent, în diverse puncte din perimetrul ocupat de claustru.

Mozaicurile ajută la poziționarea unei foste intrări în navă, pentru care nu am avea nici un alt indiciu. Situată la capătul vestic al navei centrale și starea în care s-a păstrat, uzura mai accentuată de la panoul I (sud), ca și ordonarea claustrului, plasează una din intrările în biserică pe latura de sud.

Pavimentul inițial a fost treptat distrus, chiar din timpul funcționării bisericii, și una din cauze - dar în mod cert nu cea care a dat tonul - a fost practicarea înmormântărilor la interior. Refacerile sale se văd pe alte porțiuni de podele păstrate *in situ* și conțin materiale vechi (spre exemplu, lespezi de cuarțit) refolosite alături de cărămidă roșie.

Pavimentul cu mozaic a constituit doar o parte din decorația bisericii, restul fiind dat de ornamentele sculptate ale unui mobilier de piatră, ca și de lespezile cu forme diferite, unele chiar incizate (20), ale pereților. Nu este exclus ca alături de plăci, de culori și mărimi diferite, unele simple, altele cu incizii, pereții să fi avut și mozaic cu tesere.

Îndeosebi mozaicul navei - în care s-ar putea recunoaște o reprezentare a evanghelistului Ioan sau una christologică (prin vulturul cu pește), una a Pomului Vieții însoțit de animale, și poate a unui Cerber, prin hibridul chinocefal - ridică probleme de simbolistică a formelor și culorilor. Dar, așa cum avertizam mai sus, aceste aspecte nu pot fi analizate înaintea operațiunilor de curățare. Pe de altă parte, prezența unor motive - cruci, pătrate, cercuri, elemente de bestiar, care se repetă nu doar în cuprinsul mozaicurilor aflate *in situ*, ci și la alte componente de arhitectură sau sculptură, arată că ele ar trebui discutate într-un context mai larg, dat de tot ceea ce putem recupera la aceste capitole. În final, am

putea să decidem dacă formele alese au mai avut pentru acest loc un conținut simbolic ori dacă au fost colportate doar cu o funcție pur decorativă. Multe forme apar ca ecouri ale unor motive antice preluate și prelucrate de bestiarul medieval occidental.

În principal modelele, dar și tehnica, prezintă unele diferențe la cele două mozaicuri, iar caracterul decorativ este mai evident la cel din absida sudică. Aceste variații sunt însă acceptabile în cadrul unui mozaic pavimental și nu constituie neapărat repere pentru încadrări în perioade diferite de timp sau indicii că au fost lucrate de două șantiere. Sunt sesizabile însă diferențe și de calitate în execuția panourilor navei, atât la desene, cât și la alegerea culorilor. Și acest fapt se poate explica printr-o mână de lucru diferită, a aceluiași șantier. La cel din sud, diagonalele au pătrate în tablă de șah sau romburi simple, în loc de romburi combinate cu perle. Totodată, alăturarea culorilor nu este la fel de căutată ca în rest, iar la figura panoului I nu s-a reușit încadrarea atât de potrivită în alte cazuri (pasăre, vrejuri etc.). Cu toate acestea, nici una dintre reprezentări nu-și depășește cadrul dat. Nu se remarcă nici o încercare de redare a perspectivei prin culoare în interiorul tablourilor trapezoidale, dar pare să existe preocupare pentru a da cât mai multă strălucire unora dintre figuri.

Materialele din care au fost realizate teserele sau micile lespezi pătrate și dreptunghiulare sunt de proveniență diferită. Analizele speciale nu și-au spus în totalitate cuvântul, dar se permit unele observații și la acest capitol. O parte din piatra folosită a fost de carieră - cuarțite de culori diferite, granit -, și a ajuns aici în forme grosiere sau semiprelucrate (bolovani, blocuri sau lespezi cu două fețe șlefuite). O pondere foarte mare a avut-o și piatra de râu, de mici dimensiuni și colorată divers, la îndemână în albia Mureșului. După urmele găsite, toată piatra pare să-și fi definitivat prelucrarea pe locul și în timpul șantierului. Pe de altă parte, și confecționarea cărămizilor din mozaic se putea realiza pe loc. Bine arse și cu degresant de nisip, acestea se disting printr-o calitate superioară celor din alte podelle ale complexului.

Pietre de mari dimensiuni, din care s-au tăiat piesele pentru desene, au fost regăsite în fundația absidei sudice, iar o cantitate apreciabilă de tesere rebutate au fost culese din emplectonul zidului imediat următor bisericii, la sud (9). Cele două constatări susțin că

9. Rebuturi de tesere
Scrap tesserae
Ausschüsse an *Tesserae*

realizarea mozaicurilor de paviment a fost prevăzută odată cu biserica, iar latura de nord a claustrului, din imediata vecinătate, a fost ridicată și ea aproximativ în aceeași perioadă.

Dar, independent de orice altă evidență, pare firesc ca biserica cu mozaicurile și o parte din claustru să fi făcut parte dintr-o a doua generație de construcții de la Bizere. În concordanță și cu descoperirile de monedă, dar și cu analogiile formale pentru planimetria bisericii sau pentru unele dintre ornamentele mozaicurilor, etapa ar fi databilă în prima jumătate a secolului al XII-lea. Pentru că cercetările se află în curs, toate acestea sunt ipoteze de lucru, la fel ca și posibilitatea existenței aici a unor amenajări anterioare, de la sfârșitul secolului al XI-lea.

Repere pentru a stabili proveniența meșterilor care au produs mozaicurile nu există în afara caracteristicilor stilistice, iar acestea nu au dat încă o filieră directă cu vreunul dintre șantierele care au realizat pavimente la sfârșitul secolul al XI-lea și în cel următor. Pot fi însă întâlnite analogii formale generale pentru unele dintre ornamente, atât în pictura sau mozaicul parietal, cât și în miniatură, sculptură sau orfevrărie. Totodată, elementele de bestiar, care populează mozaicul navei, modul uniform de dispunere a culorilor în limitele desenelor, combinația de *opus tessellatum* și *opus sectile*, alături de motive care s-au aflat în repertoriul antichității târzii și apoi al artei bizantine, ne trimit la un spațiu al stilului romanice ce a asimilat mult din acest din urmă repertoriu.

Este deja destul de evident că cea mai apropiată vecinătate artistică este aceea a patriarhatului Aquileei, zonă remarcată ca fiind puternic particularizată prin sinteza bizantino-romană pe care a promovat-o.

~

În afara mozaicurilor pavimentale, situl de la Frumușeni conține și alte unicate pentru patrimoniul istoric al României sau al Europei Centrale și de Est. El ne apare astfel, aproape exclusiv, datorită oportunităților oferite cercetării arheologice în ultimii ani. Este vorba de o majoră inserție de istorie artistică locală și timpurie care schimbă în termeni cu totul neașteptați cunoașterea genezelor, a ambianțelor, a difuziunilor și a performanțelor dobândite. În fapt, Valea Mureșului Inferior devine o componentă majoră a geografiei artistice europene de la începuturile celui de-al doilea mileniu

creștin. Aceste caracteristici au impus o primă și sumară prezentare publică. Ea se înscrie într-un obligatoriu demers de popularizare, cu scopul de a-i releva importanța, de a mobiliza resursele necesare pentru finalizarea cercetărilor și, mai ales, de a rezolva problemele legate de o conservare și valorificare adecvată, muzeografică și turistică.

10. Remnants of the tower and well
 Urmele turnului și fântânii
 Die Ruinen des Turmes und des Brunnens

* The archeological investigation was mainly proposed and carried out by specialists from two institutions: The Institute of Archeology and Art History Cluj-Napoca and the Museum Complex Arad. In 1981, the year of the first campaign, the team was led by dr. Mircea Rusu (Cluj Napoca) and the members were Mircea Barbu and George Pascu Hurezan (Arad). From 2001 onward, when the investigations were resumed, the responsibility for general archeology and historical interpretation were taken by dr. Adrian Andrei Rusu (The Institute of Archeology and Art History Cluj Napoca) (responsible for the excavation site), George Pascu Hurezan, Peter Hügel, Florin Mărginean (The Museum Complex Arad) and Ileana Burnichioiu (University "1 December 1918" Alba Iulia). Financially, the operations have been backed by the Arad County Council and the Ministry of Culture and Cults (the County Board for Culture, Cults and National Heritage Arad; the Board for Historical Monuments and Museums).

For Romanian archeological investigations, the summer of 2003 marks the first discovery of medieval mosaics. The site of the discovery is located between Arad and Lipova, and is part of the village Frumușeni. South of the Mureș Valley, the line of a former branch of the river that in olden times formed an island is still noticeable. In the Middle Ages the island was selected for laying out a monastery (1). The spot is known as *Hadă* (Turkish = island) or *Fântâna Turcului* (Turk's well). Nowadays only a tower of brick bonded with mortar and a well made of cut stone, built on its ground floor, are major signposts on the surface (10, 21).

Long before the beginning of archeological investigations*, historians had established that the monastery known in the written sources as *Bisra/Bistra* and mostly as *Bizere*, functioned on this site. The origin of the latter, identical with the name of an extinct village from the neighborhood (mentioned in the papal tithe lists from the fourteenth century), is unknown. The first name is thought to sound Slavic, the second one has no explanation yet.

The written documents are scant and their content is full of gaps. The most important of them offer the first mention as *monasterium de Bisra* in 1183. Other documents speak of its abbots from 1235 (*abbas de Byzere*) and 1323-1332. Another charter indicates the patron saint of the church and the monastic order - *monasterium Sancte Marie de Bizere ordinis Sancti Benedicti* -, in 1423. A few other charters suggest that the monastery owed its wealth, at least in the twelfth and the first half of the thirteenth centuries, to royal privileges connected to the salt trade in the Mureș Valley. The number of monks inhabiting the monastery, 35, appears only once, in 1235, in a period when their abbot involved them in his conflict with the bishop of Cenad (1233-1236). Then, a series of documents from 1337 to 1342 and the fifteenth and sixteenth centuries give some clues concerning the administration of the monastery. It is very telling that in 1507 a governor took the place of the abbot and in 1557 this title became a honorific one for clerics. The end - deducible from the same sources and from analogies with similar cases - was probably due to old internal disfunctions, the advance of the

11. Traces of the former cloister (foundations, floors and pillars)
Urme ale fostului clastru (fundații, pavimente și stâlpi)
Überreste vom einstigen *Clastrum* (Grundmauern, Fußböden und Pfeiler)

Ottoman conquest north of the Danube, and finally achieved by the rising Reformation.

Although these documents point to its existence over several centuries, they record only later circumstances concerning its religious affiliation and leave major issues and debates unanswered such as: When was the monastery founded before 1183? Who was its founder and what was its purpose? How did this contribute to the confessional history of the area? What was its original hierarchical dependence? What kind of people inhabited it? What were its relationships to lay power? What was its internal life? and so on. These are common questions for the history of medieval ecclesiastical institutions from the western part of Romania, an area known to have belonged to a wider region where monasteries belonging to the Eastern and Western Churches are known to have been contemporaries or to have replaced one another on the same locations.

Under these circumstances, the most important documents for Bizere monastery are provided by the archeological investigations, which unrolled in stages for several years (1981, 2001-2005). These documents are a different sort of source, difficult to question as regards, for instance, the history of the institution, but contributing considerably - and incomparably - to the history of architecture and medieval art. The results exceed the hopes of previous research, even though since the demise of the institution its remnants have been drastically vandalized. For the neighboring settlements, the ruin represented a quarry for procuring building materials as well as an attraction for treasure hunters. In general, these operations were so bold that only negative imprints remained, even from the most resistant structures, walls and foundations.

The investigations carried out so far suggest that the most important part of the monastery was located near the eastern end of the island. In the northern part of the area investigated a quadrangular building was found - possibly the abbot's palace - and further, oriented approximately parallelly, a three-nave building which turned out to be a church. South of this, the uncovering of the cloister was begun; it was built in at least two stages. At one stage it was arranged around a rectangular inner

courtyard in line with the church. Between the church and the northern rectangular building a cemetery gradually developed; burials also took place extensively inside and on the northern and eastern sides of the cloister. At a considerable distance toward the west from the remnants of these buildings, which formed a group, lay the vestiges of the tower and the well mentioned above, which provided one of the toponyms. The complex did not end with the tower, though, since older descriptions, confirmed archeologically, revealed that another building structure was on the western end. The reconstruction of its plan depends on future archeological excavations.

The research carried out so far has almost completed the area of the church. Assisted by graphic reconstruction, first, it recovered a basilica complex with a perimeter ca. 10 m in width and 9.60 m in length. Three pairs of pillars were bonded in the foundations from east to west; judging by the remaining imprints they must have had square sections. They separated the space into three naves. Second, it was found that the naves continued with a sanctuary that was also divided into three parts; a rectangular choir with continuous foundations was flanked on its entire length by two side apses ending in semicircles (2). The choir ends with a main apse whose foundation's remnants make it similar to a rotunda. Having completed the perimeter lines graphically, the size of the church is estimated to have been ca. 13.50 m wide and 26.50 m long. The sanctuary occupied more than half of the length.

If the plan of the foundations of the church was generally outlined, only a few things can be asserted for certain concerning the elevations and their decoration or about the liturgical furniture, in spite of the great number of samples of these categories (3, 12, 23). These were spread out in time on a large surface and thus lack the context that might help in their identification and attribution to one of the buildings. They were also intentionally broken during the search for the most suitable recyclable materials. However, some of the carved decorations, together with coins minted by the Kings Stephen II (1116-1131) and Bela II (1131-1141) of Hungary, were discovered underneath some of the floors of the cloister. These coins are informative about habitation and buildings around 1100 and about massive investments in the erection of a whole complex in the

12. Cornice blocks with arcades
Blocuri de cornișă cu arcade
Dachgesimsarkade

13. Fresco fragments
 Fragmente de frescă
 Teilabschnitte der Wandmalerei

twelfth century.

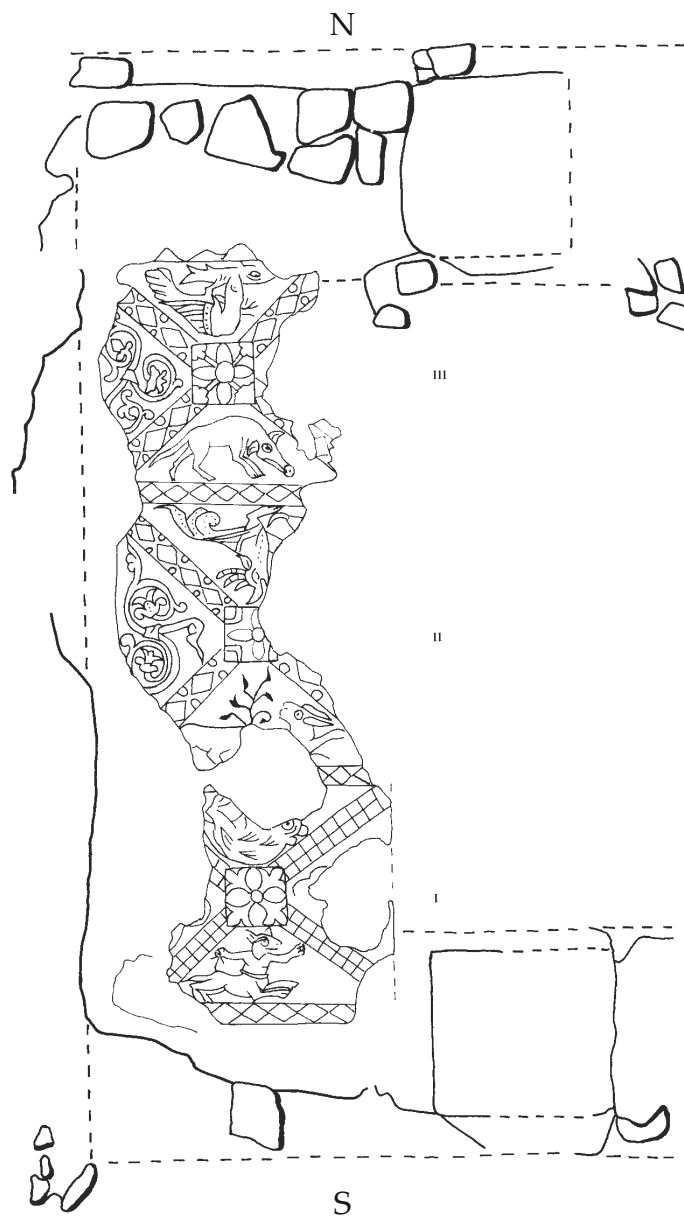
In general, the image of the church and most of the complex - is that of foundations dismantled often to the last stone, layers of debris turned upside down, graves completely emptied, scattered bones, wide surfaces of brick floors broken (11, 22), remains of building materials - mostly cut stone (3, 23), but also remnants of carved stone, frescoes (13), pieces of pavement (19, 20, 28), and fragmentary ornaments with uncertain functions. Next to all these appear as exceptions - first of all because they remained *in situ* - two surfaces of pavement mosaic, differing in size.

The first, in the order of discovery, was part of the pavement of the basilica's naves and covered a portion between the western wall and the first pair of pillars. Shortly afterwards followed the discovery of the second surface, smaller in size, in what later turned out to be the southern apse. These surfaces have only been investigated archeologically so far; conservation and cleaning by specialists who might also clarify the technique, models, and colors is still awaited. Therefore, a preliminary presentation of these surfaces will be made here based on the archeological research. Since we can not exclude the future possibility of recovering other similar components, the two surfaces will be identified according to their locations.

The *naves' mosaic* measures a maximum of 4.50 m from north to south and around 1.50 m from east to west. It consists of parts of three approximately square panels (with sides measuring about 1.50 m) separated from each other by decorative strips (4, 14). From the point of view of the technique they are uniform, made of tesserae whose height varies between 2-5 cm. All three panels have the same white background, obtained with a type of quartzite which replaces white marble everywhere, and display color combinations of natural red, dark blue-gray and black, white, light blue, yellow, and dark green. All the motifs were well differentiated by simple rows of tesserae with dark blue-gray and dark green shadings.

Inscribed in the center of each panel like an emblem is a small square with lines radiating out, seen in fragments of

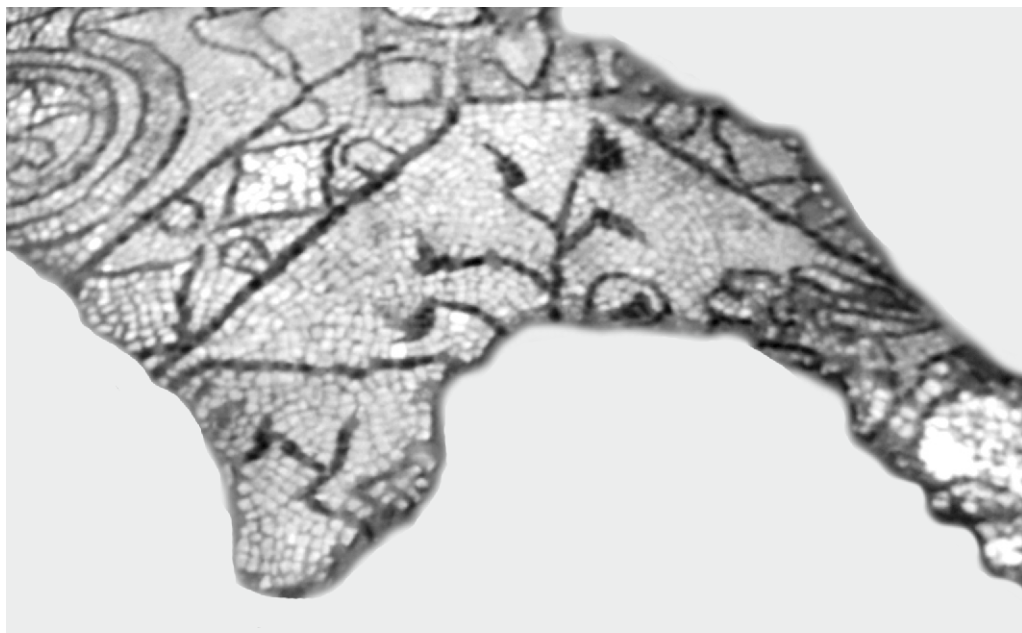
14. Sketch of the nave's mosaic (N-S)
 Schiță a mozaicului navei (N-S)
 Handzeichnung des Schiffmosaiks

decorative strips which form four trapezoidal spaces, each of them enclosing a bestiary figure real or fantastic or an acanthus spray. The general impression is that all the figures were facing eastwards. The interior of each central square has a cross, although they differ from each other somewhat. One has ovoid forms in the arms of the cross (the southern panel), another one has pointed arms, others are combined at the corners with floral or geometric motifs. In the case of the middle panel, a floral cross is inscribed into another cross with widened ends. Destruction has damaged the frames in different proportions, so that in four of them the drawings have vanished completely and four others are partially preserved. Other degradations were noted on the contours of the drawings and on the geometric shapes where, unfortunately, a siliceous stone (dark green) was used that has become very fragile and left over many gaps instead of tesserae.

The first southern panel (I) has diagonals obtained through the alternation of white and dark squares. The trapezoid from the southern end contains a quadruped rendered in a gallop (horse or donkey), having a human torso and a dog or wolf head (4, 14). The lower part, the legs and the head, were represented in profile; the torso and a round eye with a well-marked eyebrow from the front. Both hands, one stretching in front and the other behind, seem to be holding something, but only three rows of tesserae (keys, serpents?) are discernible on the right. The bust starts with a girdle, the breasts seem to have been represented and at the throat the angular closing of a garment is discernible.

The next pictures, on the right and left, contain only a few remnants of the contour of the drawings and the white background. On the northern side, however, corresponding to the cynocephalus monster, parts of the body of an animal resembling a bear seem to be discernible. Its spine is curved and the back legs can be seen; the fur is partly marked by lines united in a bundle. The upper part of the head with the ear and the eye are represented seen from front. From its location in the upper part of the picture and the position of the body, this animal might have been accompanied by another possibly prey.

On the next two panels (II and III) (5, 14) the diagonals starting from the central squares contain only a row of co-tangent

15. Panel II, southern detail
Panoul II, detaliu sudic
Mosaiktafel II: Detail des südlichen Abschnittes

16. The central motif of panel II
 Motivul central al panoului II
 Zentralmotiv der Mosaiktafel II

rhombs. Within the triangles thus formed a pair of slightly elongated lobes appear. In the southern trapezoid of the middle panel, similarly deteriorated as the decoration with the bear, a large part of a stylized plant is visible and the bodies of two animals. One is a torso with light blue fur and a turned head seen in profile, possibly a feline (lion?); the other is a rabbit with long, pricked-up ears, represented running. The lower part of the picture has been destroyed, along with important parts of the bodies of the animals and the plant posed here as a Tree of Life (15).

The next, eastern picture, is missing like almost half of the square emblem (14, 16). However, important parts of the western and northern pictures are preserved (5, 6). The first contains an acanthus spray in the shape of an "S" with the ends markedly turned inward and terminating with two corollas. The stalk, treated in relief here, exceptionally, the tesserae are a little higher than the background has bifurcated the filling of the remaining space with a semipalmette. The tesserae in the southern corner were dislocated and with them a part of the spray is gone.

The next picture, on the northern side, was damaged on the eastern edge, but the rest of it still preserves a beast with a well-shaped body, moving, trying to catch another animal in front of it, only the tail of which remains visible (14, 24). The two legs end with claws; the body, rendered with clear lines which seem to indicate the start of a wing, narrow toward an elegant tail divided into three parts; two of them form downward volutes, and the third is stretched toward the angle of the trapezoid. The chest and tail were decorated with rows of dark grey dots, a mode of ornamentation employed at the spray's corollas. Its mouth is wide open, with a pointed upper jaw. Large, pointed ears and a pair of segmented horns curving forward complete the head.

The last panel (III) has preserved intact the southern trapezoid (5, 17), with the side view of another quadruped, possibly a wild boar, seen moving. It has a long tail, hooves, an elongated snout, large ears and an eye resembling that of the other animals. In this case, as probably happened with the feline and the bear, it is obvious that the drawing was filled with one color, a nuance of red.

To the west is another acanthus spray, differing in shape

17. Panel III, southern detail

Panoul III, detaliu sudic

Mosaiktafel III: Detail des südlichen Abschnittes

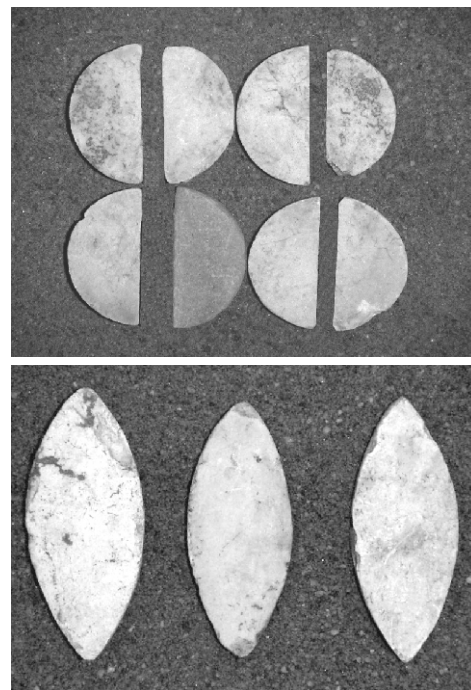
18. Fragment cu partea vestică a mozaicului absidei sudice
 Das Mosaik der südlichen Apsis: Teil einer Randbordüre
 Fragment of the southern apse's mosaic at the western edge

and treatment from the one in the second panel (5, 25). Here the spray is richer, having three curls, and the third lacks the flower. The manner of production is inferior to the preceding one. The trapezoid was damaged here on the long side and at the corner of the base.

To the north, in a frame destroyed on the northeastern corner and slightly in the field, is a bird (possibly an eagle) feeding on a fish (5, 26). The feathering like the scales of the fish is rendered in different, mixed colors, displayed in the clearly contoured drawing by the dark green tone. The decoration with dots also appears here on the wing; the same sort of round eye is made for both figures. The bird's neck is bent down, with the beak and the left claw catching the fish; the right claw, raised at the level of the neck, suggests movement. In the case of the eagle, the care taken that the figure be inscribed within the lines of the trapeze seems more obvious; the fish's body is elongated, almost parallel to the base, thus balancing the image.

The mosaic in the southern apse was found at the edge of the threshold for access from the southern aisle, along with part of a strip that framed it. It was preserved in a maximum size of 1.60 x 1.50 m, with an irregular shape, although enough to make out three motifs one geometric and two floral combined in a polychrome mosaic in the shape of a carpet (7, 18).

The same sorts of stones as in the *nave's* mosaic were used for the contour of the ornaments. In fact, with two exceptions, those colors are also found here given by the quarried stone and tesserae stones. The exception is a violet stone with white-pink and red veins. We encounter massively white quartzite tesserae used for a background with motifs in the shape of suns with beams spreading in different directions. The circles of these suns meet the angles of large square, red bricks (with stretchers of 28 cm) set in the corners. The petals, some of which modulate their pointed tops inwardly, are adapted to the spaces left by the polychrome floral motifs. These main motifs are combinations of trifoliate petals arranged diagonally or crosswise, and simple petals with pointed tops; all of them spread from a central dark blue-grey rhomb with elongated points. Other groups of two small palmettes were chosen in order to fill the empty spaces remaining on the margin of the "carpet" (7, 18, 27).

19. Pavement components (isolated discoveries)
Componente de paviment (descoperiri izolate)
Komponente des Fußbodens (Einzelfunde)

20. Wall slabs (white quartzite)
Lespezi parietale (cuarțit alb)
Wandplatten aus weißem quarzhaltigem Sandstein

The surrounding strip also presents a mixture of *opus tessellatum* and *opus sectile*. Triangular or square groups made of tesserae of a certain color are next to two rows of small red or dark-grey stones (the dimension of the header is 5 cm); all are arranged within two parallels made of quadrangular, narrower pieces with similar colors (29).

Even at this early stage of investigation, a few conclusions regarding the pavement decoration and its relationship to building are possible.

The positions of both surfaces with mosaic, the great number of fragments typical of the pavement discovered within the perimeter, and their diversity in shape figure-eight-shaped, half circles, almonds, quadrangular slabs of stone, circle segments, other geometric shapes (8, 19, 28, 30) and similar cases indicate that the church was entirely covered with mosaics of at least two types. We also suspect that not only the church had mosaic pavements, but the cloister too, in the stage contemporary to its construction. Of the shapes mentioned, the figure-eight shape and the half circles appeared more frequently in various spots within the perimeter of the cloister.

The mosaics also help to locate a former entrance into the nave for which no other indication exists. The position of the spray in relief at the western end of the central nave and its state of preservation, the accentuated wear on the southern square and the alignment of the cloister to the south set one of the entrances into the church on the southern side, corresponding to the empty place between the first two pillars of the nave.

The initial pavement was gradually destroyed even while the church functioned. One of the causes could be the practice of burial inside the church but certainly it was not the only reason for the destruction. Restorations are visible on other portions of floors preserved *in situ* and contain old materials (for instance, quartzite slabs), recycled together with red brick. The pavement mosaic was only one part of the church's decoration; the remainder consisted of the carved ornaments of polychrome stone furniture, as well as the wall mosaics with various shapes of slabs, some simple some even incised (20) It is not excluded that the walls could have had

mosaic with tesserae.

Problems regarding the symbols of shapes and colors are raised especially by the *nave's mosaic* in which one could recognize a representation of John the Evangelist or a Christological one (the eagle with fish), of the Tree of Life accompanied by animals and of a Cerberus (the dog-head Hybrid). Just as we warned above, these aspects can not be analyzed before the cleaning operations. The presence of some motifs crosses, squares, circles, bestiary figures which appear repeatedly not only in mosaics, but also in other components of architecture or carvings indicate that these should be discussed in a broader context given by all that can be recovered. Finally, we could decide whether the shapes selected maintained in this place a symbolical meaning or have been borrowed with a purely decorative function. Many shapes appear as echoes of ancient motifs received and transformed by the Western medieval bestiary.

Mostly the models, but also the techniques, differ between the two mosaics, and the decorative character is more obvious at the one in the apse. These variations are acceptable in a pavement mosaic, and do not necessarily represent signposts for a different chronology, or of being the product of two different building sites. Differences in the quality of work are noticeable in the *nave's mosaic* between the first, southern panel (I) and that of the following two as concerns the drawings and in the choice of colors. This might be explained by the employment of different workers. The diagonals have squares of a chessboard or simple rhombs instead of rhombs and circles. Also, the coupling of colors is not as elaborate as in the remainder, and the figures in the southern end were not framed as suitably as in other cases (the eagle, the plant sprays, etc.). However, none of the figures goes beyond its corresponding frame. No attempt to suggest perspective inside the trapezoidal pictures through the use of color is perceivable. There is, however, concern for conferring as much brilliance as possible on some of the figures by the combination of tesserae of different color (for example, the eagle and the fish).

The materials for tesserae and the little square or quadrangular slabs have different origins. The final word of the specialists' analysis is not available yet, however, a few observations

can be made. The carved stone was either quarried stone and was carried here in unpolished form or slabs having two polished sides; also, an important part had small, variously colored stones gathered from the waters of the Mureș River. All the stone was seemingly prepared at the building site. Similarly, the bricks necessary for mosaic could have been prepared locally. Well baked and with a decreasing substance provided by sand, their superior quality distinguishes these bricks from similar materials used in other floors in the complex.

Large, dark green stones, from which pieces for the drawings were cut, were found in the foundation of the southern apse and a considerable number of scrap tesserae were found in the filling of the wall situated on the south side of the church (9). These two observations allow the conclusion that the mosaics were planned from the outset of the building of the church and the northern side of the cloister was erected at approximately the same time.

Independent of any other evidence, it seems natural that the church with the mosaics and part of the cloister might have belonged to a second stage of building at Bizere. According to the coin discoveries and formal analogies to the church plan or for some of the ornaments of the mosaics, this stage can be dated to the first half of the twelfth century. But, since the investigations are still continuing, these are only tentative hypotheses, just like the possibility for the existence of previous structures from the late eleventh century.

Except for the characteristics of the mosaics, indications for establishing the origin of the masters who created them do not exist. The mosaics, however, have not provided a direct route to some of the numerous work sites that produced pavements in Western Europe. Formal analogies for some ornaments can be detected in both the painting and wall mosaic, and also in miniatures, stone carvings, and jewelry. The creatures of the bestiary which populate the nave's mosaic, the uniform distribution of colors within the frame of the drawings, the combination of

opus tessellatum and *opus sectile*, and the motifs existing in the late Classical and Byzantine art repertoire suggest a space of Romanesque style which has assimilated much of this later repertoire.

It is already fairly obvious that the nearest artistic neighborhood is that of the Patriarchate of Aquileia, an area with a particular identity conferred by the Byzantine and Romanesque synthesis that it promoted.

~

Besides the pavement mosaics, the site from Frumușeni also contains other unique objects for the historical heritage of Romania and East Central Europe. But it appears exclusive, due to the opportunities given to archeology during the last years. There is a considerable quantity of local artistic and early life which quite unexpectedly changes the knowledge of origins, environments, diffusions, and notable feats. In fact, the valley of lower Mureș becomes a major component of European artistic geography at the beginnings of the second Christian millennium. These characteristics require first a public presentation as a mandatory effort at popularization, with the aim of revealing its importance and of attracting the resources needed for the finalization of the investigations and, at the same time, for solving the problems of conservation and rendering it profitable through museum activities and tourism.

21. Der Brunnen des einstigen Turmes
 Fântâna fostului turn
 The well of the former tower

* Die hier beschriebenen Forschungen fanden im Zuge eines Projektes statt, das vom Institut für Archäologie und Kunstgeschichte in Klausenburg/Cluj-Napoca und dem Kreismuseum Arad vorgeschlagen und von dessen Forscher durchgeführt wurde. Die ersten Forschungen fanden im Jahre 1981 unter der Leitung von Dr. Mircea Rusu statt. Zum Forschungsteam gehörten auch die beiden Mitarbeiter des Arader Kreismuseums, Mircea Barbu und Pascu Hurezan. Im Jahre 2001 wurden die Ausgrabungen wieder aufgenommen. Leiter der Forschungsstelle wurde Dr. Adrian Andrei Rusu, der am Klausenburger Institut für Archäologie und Kunstgeschichte tätig ist. Zum archäologischen Teams kamen noch hinzu: George Pascu Hurezan, Peter Hügel, Florin Mărginean (Kreismuseum Arad) und Ileana Burnichioiu (Universität "1 Decembrie 1918", Karlsburg/Alba-Iulia). Das Projekt wurde von den folgenden Institutionen finanziell unterstützt: vom Kreisrat Arad, von der Arader Kreisdirektion für Kultur, Kultus und Nationales Kulturgut und von der Direktion für historische Denkmäler und Museen, innerhalb des Kultur- und Kultusministeriums, Bukarest.

Der Sommer des Jahres 2003 brachte für die archäologischen Forschungen Rumäniens die erste Freilegung mittelalterlicher Mosaiken, die in diesem Raum bekannt sind. Der Fundort liegt zwischen Arad und Lipova und befindet sich im Flurbereich des Dorfes Frumușeni. Man kann heute noch, in der Gegend südlich des Mureș (Marosch)-Tals, die Trasse eines verlassenen Flussarmes erkennen, der früher eine Insel bildete, auf der im Mittelalter eine Konventanlage entstand (1). In der Volkssprache nennt man den Ort *Hadă* (türkisch = Insel) oder *Türkenbrunnen*. Als Erkennungszeichen gibt es heute noch die Spuren eines Turmes aus Mauerziegeln, in dessen Erdgeschoss sich ein Brunnen aus behauenen Steinen befindet (10, 21).

Schon vor Beginn der archäologischen Ausgrabungen*, die zur Entdeckung der Mosaik führten, war es den Historikern bekannt, dass sich auf der Insel während des Mittelalters ein Konvent der Benediktiner niedergelassen hatte, eine Stiftung, die in den Urkunden unter dem Namen *Bisra/Bistra* und vor allem *Bizere* vorkommt. Die Herkunft dieses Ortsnamen, den auch ein inzwischen verschwundenes Dorf aus unmittelbarer Nähe (das in päpstlichen Zehentregistern aus dem 14. Jahrhundert erscheint) trug, ist unbekannt. Wenn für die ersten zwei Varianten (*Bisra/Bistra*) slawischer Ursprung vermutet werden könnte, bleibt die andere, *Bizere*, bis auf weiterem, ungeklärt.

Die wenigen von diesem Konvent ausgestellten Urkunden sind inhaltlich lakonisch. Eine solche Erwähnung bezeugt zum ersten Mal die Form *monasterium de Bisra* (1183), eine weitere spricht von den Äbten, einem *abbas de Bizere* im Jahre 1235, bzw. von einem anderen zwischen 1323-1332; eine weitere nennt das Patrozinium und die Ordenszugehörigkeit der Stiftung: *monasterium Sancte Marie de Bizere ordinis Sancti Benedicti* (1423). Die materielle Lage des Klosters war zumindest in der Arpadenzeit, besonders bis zur Mitte des 13. Jahrhundert, von der königlichen Privilegierung abhängig. Dank dieser Privilegien, gelangte die Stiftung in den Genuss die Einkünfte des Salzhandels, der entlang des Mureș-Flusses sehr intensiv war. 1235 wird das einzige Mal auch die Zahl der Mönche

22. Ruinen des gewesenen *Clastrum*

Urme ale fostului clastru

Traces of the former cloister

erwähnt: und zwar während des Streites des Klosters mit dem Csanader Bischof (1233-1236) waren es: 35. Ein Zentralthema der Klostergeschichte des ganzen Spätmittelalters ab dem 14. Jahrhundert, vor allem aber zwischen 1337-1342, und in den folgenden zweihundert Jahren, ist die Lösung einiger Verwaltungsfragen. Diesbezüglich ist relevant, dass im Jahre 1507 der dem Abt von einem *Guvernator* vertreten wird und ab 1557 diese Verwaltungsaufgabe sich mehr ehrenamtlich in den Händen der Mönche befindet. Das Auflösen des Klosters wurde durch die älteren inneren Zwistigkeiten und die türkischen Eroberungen nördlich der Donau beschleunigt und durch das Fortschreiten der Reformation endgültig abgeschlossen.

Diese Quellen bieten aber gar keine Angaben bezüglich einiger Hauptfragen: wann genauer vor dem Jahr 1183 der Konvent gegründet wurde, welche territoriale Aufgaben er zu erfüllen hatte, welches sein konfessioneller Beitrag war, worin anfangs seine hierarchische Abhängigkeit bestand, aus welchen Bevölkerungsschichten er sich zusammensetzte, welches sein Verhältnis zur weltlichen Macht war, und über seine innere Lebensweise. Das sind allgemeine für die ganze mittelalterlichen Vergangenheit des klösterlichen Lebens Westrumäniens gültige Fragen, für ein Gebiet von dem man weiß, dass es zu einem größeren Raum gehörte, in dem während des Mittelalters, griechisch-orthodoxe und römische Klöster sich gleichzeitig entstanden sind, bzw. sich auf derselben Stelle abfolgten.

Unter diesen Bedingungen liefert die meisten Auskünfte zur Geschichte des Klosters Bizere die archäologische Forschung, die etappenweise (1981, 2001-2005) stattgefunden hat. Die archäologische Dokumentation bietet sich kaum für Rückschlüsse auf einige Fragen zur Klostergeschichte an, hingegen bringt sie einen wesentlichen, unvergleichbaren Beitrag zur Geschichte der mittelalterlichen Kunst und Architektur. Die Ergebnisse überschritten die Erwartungen der vorhergehenden Forschungen, selbst wenn nach dem Verfall dieses kirchlichen Bauwerks kaum noch Überreste erhalten geblieben sind. Die Ruinen dienten für die benachbarten Ortschaften sowohl als Steinbruch oder als Anziehungspunkt für Schatzgräber. Die menschlichen Eingriffe

23. Bruchstücke von bearbeiteten Stein
Fragmente de piatră sculptată
Fragments of carved stone

waren so rücksichtslos, dass auch die widerstandsfähigsten Bausstrukturen (Grundmauern und Mauern) sich im Gelände kaum noch abzeichneten.

Die bisherigen Untersuchungen haben erwiesen, dass die wichtigsten Bauten des Konventes sich im östlichen Teil der Insel befanden. Auf der Nordseite des erforschten Areals wurde rechteckiges Gebäude identifiziert, das als Palais des Abtes gedient haben könnte und parallel zu diesem ein dreischiffiges Bauwerk, das eine Kirche gewesen sein musste. Südlich davon begann man mit der Freilegung des *Claustrum* (11, 22), mit mindestens zwei erkennbaren Bauetappen. Dieser gliederte sich zu einem gewissen Zeitpunkt in den Gebäudekomplex ein, zu dem auch ein rechteckiger Innenhof und eine Säulenhalle (*Porticus*) gehörte. Der Friedhof zog sich allmählich zwischen der Kirche und dem nördlich gelegenen Gebäude als auch westlich der Kirche hin; es konnten jedoch Bestattungen sowohl innerhalb, als auch auf der Nord- und Ostseite des *Claustrum* massiv nachgewiesen werden.

Westlich, in einer beachtlichen Entfernung von den Gebäudespuen (Ruinen), die einst ein geschlossenes Ensemble bildeten, befinden sich die Ruinen des oben erwähnten Turmes und des Brunnens, der einer der Ortsbezeichnungen zu Grunde gelegen haben könnte. Wie aus früheren Beschreibungen hervorgeht, was auch archäologisch nachgewiesen werden kann, wurde der Baukomplex nicht mit dem Turm abgeschlossen und zwar befand sich an der westlichen Siedlungsgrenze ein weiteres Bauwerk. Die Rekonstruktion seines Grundrisses bleibt eine Aufgabe der zukünftigen archäologischen Forschungen.

Die bisher fast ausschließlich im Kirchenbereich durchgeführten Ausgrabungen, untermauert mit graphischen Rekonstruktionen, lassen darauf schließen, dass dieser Bau die Merkmale einer Basilika hat, die ursprünglich im Umfang ungefähr 10 m Breite und 9,6 m Länge gemessen haben muss. Die Raumgliederung in drei Schiffe entstand mittelst drei Paaren von Pfeilern, die im Fundament miteinander verbunden waren und nach den hinterlassenen Spuren quadratische Form hatten. Es konnte noch nachgewiesen werden, dass die Basilika durch ein Sanktuarium, das ebenfalls in drei Räume gegliedert war, verlängert wurde. Ein rechteckiger Chor mit durchlaufenden Grundmauern war auf

seiner ganzen Länge mit zwei halbrunden Seitenapsiden versehen (2). Der Chor schließt mit einer Hauptapsis, deren Grundmauerspuren jener einer Rotunde sehr ähnlich sind. Aufgrund der graphischen Rekonstruktion der Grundrisse der Mauerreste kann man davon ausgehen, dass die Kirche eine Länge von 13,50 m und eine Breite von 26,50 m gehabt haben musste, wobei mehr als die Hälfte das Sanktuarium einnahm.

Während der Grundriss der Grundmauern in groben Zügen skizziert werden konnte, kann man vorläufig über deren Gliederung und ihre Verzierungen, der Anordnung des liturgischen Mobiliars - trotz der zahlreich erhaltenen gebliebenen Exemplare: 3, 12, 23 - keine genauen Aussagen machen. Hinzu kommt noch, dass sie im Laufe der Zeit auf eine ausgedehnte Fläche verstreut oder zwecks ihrer Wiederverwendung zerkleinert wurden, so dass der Kontext fehlt um diese leichter identifizieren und den einzelnen Bauwerken zuordnen zu können. Und doch zeugen einige in Stein gemeißelte Verzierungen/Skulpturen und Münzen aus der Zeit der ungarischen Könige Stefan II. (1116-1131) und Bela II. (1131-1141), die unter dem Fußboden des *Clastrum* zum Vorschein gekommen sind, von dauerhafter Siedlungen und Bauwerke um das Jahr 1100 und ein Jahrhundert (das 12. Jahrhundert), großer Anstrengungen für die Vollendung der Abteianlage.

Das überlieferte Bild von dem, was einst die Kirche und das ganze Bauensemble war, setzt sich zusammen aus Spuren von Grundmauern, die bis zum letzten Stein abgetragen wurden, zerwühlten Trümmerschichten, von Grabbeigaben geplünderte Gräber, durcheinander gebrachte Gebeine, große Flächen von zerstörten Fußböden aus Ziegelsteinen (11, 22), Überbleibsel von gewöhnlichem Baumaterial aus Sandstein und von bearbeiteten Steinen (3, 23), Fresken (13) und Fußboden- oder Wandverzierungen ungeklärter Provenienz (19, 20, 28).

Die beiden *in situ* verhältnismäßig gut erhaltenen Mosaikfußböden verschiedener Größe bilden eine Ausnahme. Der erstentdeckte der von der Basilika stammt, überdeckte einen Teil des Westmauer und das erste Strebepfeilerpaar. Der kurz danach entdeckte zweite Mosaikfußboden kam an der Stelle zum

24. Das Mosaik des Kirchenschiffes: nördlicher Abschnitt der Tafel II
Mozaicul navei - detaliu nordic din panoul II
The nave's mosaic - northern detail from the panel II

25. Tafel III des Schiffmosaiks: Detail des westlichen Abschnitts
 Panoul III al mozaicului navei - detaliu vestic
 Panel III of the nave's mosaic - western detail

Vorschein, wo sich die Südapsis abzuzeichnen begann. Davon sind bloß zwei kleinere Mosaikflächen erhalten geblieben.

Vor dem Hintergrund, dass die Mosaikfußböden vorläufig nur archäologisch erschlossen worden sind und keine spezielle Säuberungs- und Sanierungsmaßnahme durchgeführt wurde, die zur Klärung einiger Fragen bezüglich der Herstellungstechnik, Formen und Farben hätte beitragen können, kann anschließende Beschreibung bloß als ei Zwischenbericht betrachtet werden. Da nicht ausgeschlossen werden kann, dass in Zukunft weitere Teile dieser Mosaike zum Vorschein kommen können, werden sie bis auf weiteres nach der Entdeckungsstelle kenntlich gemacht.

Das *Kirchenschiffmosaik* umfasst von Norden nach Süden höchstens 4,5 m und ist von Osten nach Westen circa 1,5 m breit. Es setzt sich aus drei fast quadratischen Feldern (von 1-1,50 cm) zusammen, die untereinander durch Ornamentbänder verbunden sind (4, 14). Was die Herstellungstechnik betrifft unterscheiden sie sich kaum: sie bestehen aus 2-5 cm starken *Tesserae* und haben den gleichen weißen Hintergrund, aus einem Quarzstein, der in der ganzen Abteianlage den weißen Marmor ersetzt. Die Steinchen bilden verschiedene Kombinationen von Naturfarben: blau-dunkelgrau, schwarz oder weiß, hellblau, gelb und dunkelgrün. Alle Motive sind eindeutig getrennt durch rahmende Bänder aus blau-dunkelgrauen oder dunkelgrünen *Tesserae*.

Im Mittelpunkt jeder Mosaiktafel befindet sich ein kleines, wappenförmiges Quadrat, von dessen Ecken, strahlenförmig, fragmentarisch erhaltene Ornamentbänder ausgehen, indem sie vier trapezförmige Flächen bilden. Jede Fläche ist mit realen und fantastischen Tieren oder mit Rankenmedaillons geschmückt. Es besteht der Eindruck, dass alle figürlichen Darstellungen nach Osten blicken. Die Innenfläche jedes zentral gelegenen Quadrates ist mit ovalen Blütenblättern (das südliche) oder mit zugespitzten, sich kreuzenden Blättern verziert; in den Ecken erscheinen zusätzlich Blumen oder geometrische Motive. Im mittleren Quadrat, überlappt sich das mit Blumen verzierte Kreuz mit einem anderen, mit breit auslaufenden Enden. Die Zerstörungen der Bildflächen hat nicht im gleichen Ausmaße stattgefunden: vier sind vollständig, andere vier nur teilweise zerstört. Andere Beschä-

digungen konnten bei den Motivkonturen und geometrischen Formen festgestellt werden, wo unvorsichtigerweise ein sandiges (dunkelgrünes) Gestein verwendet wurde, das bröckelte und im Mosaik zahlreiche Lücken hinterließ.

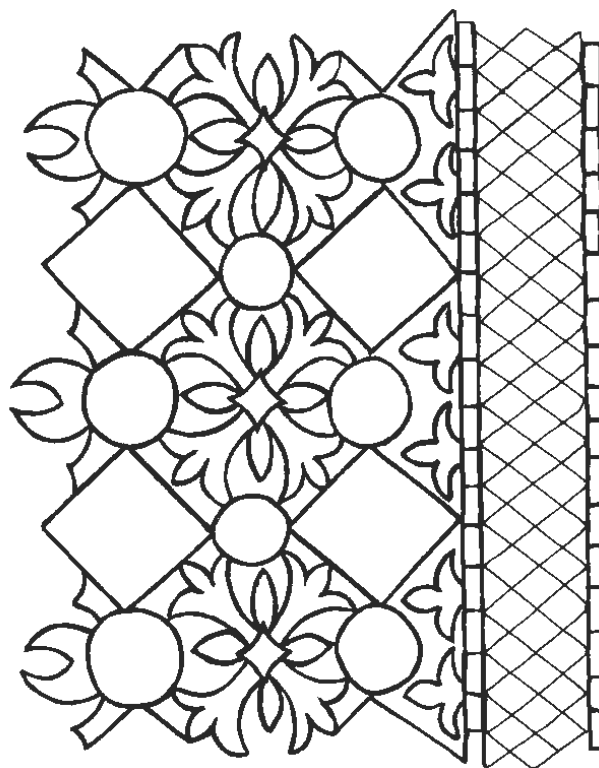
Die erste, südliche gelegene Mosaiktafel weist schräglauflaufende Bänder auf, die sich aus abwechselnd weißen und dunkelfarbigem *Tesserae* zusammensetzen. Die Aufmerksamkeit richtet hier auf einen galoppierenden Vierbeiner (Pferd oder Esel) mit dem Torso einer menschlichen Figur und einem Wolfs- oder Hundekopf (4, 14). Der untere Teil des Bildes, auf dem die Füße und der Kopf erscheinen, ist seitlich dargestellt, im Vergleich zum Torso, mit einem eindeutig erkennbaren runden Auge und Augenbraun, der von vorne betrachtet wird. Die menschliche Figur mit nach vorne und nach rückwärts ausgestreckten Händen scheint etwas in den Händen zu halten, was anhand der drei Reihen von *Tesserae*, die an der Rechten noch zu erkennen sind, auf etwas schlüsselförmiges oder eine Schlange schließen lassen. An der Büste kann man einen Gürtel, gewissermaßen auch ein Paar Brüste und am Hals einen zugespitzten Verschluss eines Kleidungsstückes erkennen.

Auf der Nordseite erscheint gegenüber der Darstellung eines Monsters, der einem Hund ähnelt sieht, ein Tier, dass sich mit einem Bären identifizieren ließe. Am gebuckelten Bär erkennt man seine Hinterbeine, einen Teil seines Fells und den oberen Teil des Kopfes, wo Auge und Ohr in Frontalansicht. Nach seiner Darstellungsart und Anordnung in der oberen Bildhälfte, ist nicht auszuschließen, dass außer diesem Tier noch ein zweites Tier, vielleicht seine Beute, gezeigt wird.

Die Querbänder der nächsten zwei Mosaiktafeln (II, III) (5, 14), die von den Zentralflächen ausgehen, bestehen bloß aus aneinandergereihten Rauten. So entstanden dreieckige Flächen mit länglichen Lappenpaaren verziert. Innerhalb des südlichen Trapezes der mittleren Tafel, die genau so wie die Bärendarstellung zerstört ist, kann man einen beachtenswerten Teil einer stilisierten Pflanze und die Körper von zwei Tieren erkennen, und zwar: den Torso mit einem hellblauem Fell, möglicherweise einer Raubkatze (Löwe ?) und einen laufenden, seitlich dargestellten Feldhasen mit nach rückwärts gewandten Kopf, langen und aufgerichteten

26. Das nördliche Feld der Tafel III
Panoul III, cadrul de nord
Panel III, northern part

27. Graphische Rekonstruktion des Mosaiks der südlichen Apsis
 Mozaicul absidei sudice - reconstituire grafică
 The southern apse's mosaic - graphic reconstitution

Ohren. Der untere Teil des Bildes ist völlig zerstört, so dass einzelne Körperteile der Tiere, als auch die in der Mitte dargestellte Pflanze in Form eines Lebensbaumes verschwunden sind (15).

Auch die in unmittelbarer Nähe, östlich liegende, Mosaiktafel ist zusammen mit der Hälfte des quadratischen Emblems (14, 16) verloren gegangen, im Gegensatz zu den nördlichen, bzw. westlichen Tafeln, auf noch bedeutende Teile erhalten geblieben sind (5, 6). Die erste weist eine "S"-förmige Akanthusranke auf, deren stark nach Innen gewundenen Spitzen in zwei Blumenkronen enden. Die relief förmig sich abhebende Ranke, indem die betreffenden *Tesserae* ausnahmsweise hier etwas höher sind, teilt sich in zwei und füllt das Feld mit einer palmenartigen Verzierung. Mit dem Verlorengehen der *Tesserae* aus der südlichen Ecke der Mosaiktafel ist auch ein Teil des Bildmotivs verschwunden.

Die nächste, nördlich gelegene Darstellung, die auf der östlichen Seite beschädigt ist, zeigt in gelungener Art ein in Bewegung sich befindendes Fabelwesens, das bemüht ist ein unidentifizierbares Tier zu ergreifen, von dem nur ein Teil des Schweifes erkennbar ist (14, 24). Die Beine der Bestie sind mit Krallen versehen. Der deutlich widergegebene Körper, wo man den Ansatz von Flügeln erkennen kann, verjüngt sich gegen den dreigeteilten Schweif, von den zwei Enden spiralförmig sind und der dritte sich in den Trapezwinkel hinschlängelt. Der Brust und der Schweif des Tieres wurden mit dunkelgrauen Punkten gekennzeichnet, eine Dekorationsart, die auch bei den Blumenkronen der Ranke angewandt wurde. Das Maul ist offen und der nach zugespitzte Oberkiefer ist nach oben gerichtet. Der Kopf ist mit großen, zugespitzten Ohren und nach vorne gerichteten Hörnern dargestellt.

In der letzte Mosaiktafel (III) (5, 17), deren südliches Trapez unverwahrt geblieben ist, wird ein anderes Vierbein, sehr wahrscheinlich ein Wildschwein in Bewegung dargestellt. Das Tier hat einen langen Schweif, Hufen, große Ohren einen langen Rüssel und ein Auge, das, wie hier üblich, rund dargestellt wird. Sein Körper war, wie auch bei der Raubkatze und bei der Bären Darstellung einfarbig.

Auf der Westseite erscheint ebenfalls eine Akanthusranke, die im Vergleich zu jener der Mosaiktafel II (5, 25) anders ausgeführt

28. Im Mosaik zusammengefügte Streufunde (Bodensteine aus Ziegel und Stein)

Piese disparate (cărămidă și cuarțit), reasamblate ca mozaic
Disparate pieces (brick and quartzite) reassembled as mosaic

29. Das Mosaik der südlichen Apsis: Detail
 Mozaicul absidei sudice - detaliu
 The southern apse's mosaic - detail

wurde. Die Ranke ist üppiger, drei Mal geschwungen; von der einen (südlichen) Abzweigung fehlt die Blüte. Im Vergleich zur vorigen Darstellung lässt die Herstellungsqualität zu wünschen übrig. Das Trapez ist auf der Längsseite und an den entsprechenden Ecken beschädigt.

Auf der verhältnismäßig weniger beschädigten Fläche der Nordseite wird ein Vogel (höchstwahrscheinlich ein Adler) dargestellt, der einen Fisch verzehrt (5, 26). Das Gefieder, als auch die Fischschuppen, sind aus verschiedenen bunten Steinchen auf einer dunkelgrünen Grundfarbe widergegeben. Das punktförmige Muster in der Ausführung der Flügel, und die rundgeformten Augen, treffen wir auch hier an. Der mit dem Kopf nach unten gewandte Adler führt den Fisch mit der linken Krallen zum Schnabel. Die rechte, bis zum Hals erhobene Krallen wird in Bewegung dargestellt. Besonders in der Darstellungsart des Vogels ist die Absicht des Künstlers erkennbar, diesen in das Trapez einzuschreiben, so wie er auch bemüht war, durch den zur Basis parallel gestalteten Fisch, dem Bild ein strukturelles Gleichgewicht zu verleihen.

Das Mosaik der südlichen Apsis wurde gleichzeitig mit einem Teil seiner Umrahmung das es umgab, am Rande des südlichen Kirchenschiffes entdeckt. Es misst 1,60×1,50 m und hat eine unregelmäßige Form. Diese Fläche reicht jedoch um feststellen zu, dass durch Geometrische- und Blumenmotive ein buntes, teppichartiges Mosaik entstanden ist (7, 18). Für die Konturen der Verzierungen wurden hier dieselbe Gesteinsarten wie am Kirchenschiffmosaik verwendet. Mit zwei Ausnahmen, und zwar wo ein violetter Stein mit weißen und rosa Pigmenten und gebrannte Ziegeln verwendet wurden, sind die Farben der Mosaiks dieselben von jenem des Kirchenschiffes. Sie unterscheiden sich wohl durch die Art ihrer dekorativen Verwendung. Man begegnet sehr oft *Tesserae* aus weißen Quarzstein, die in der Gestaltung eines sonnenförmigen Hintergrundes, mit unterschiedlich orientierten Strahlen, häufig vorkommen. Diese Sonnenkreise reichen bis zuden Winkeln hin, die sie mit dem großformatigen Ziegelfließen (Bodensteinen) (28×28 cm), die in den Ecken vorkommen, bilden. Die nach innen gerichteten Spitzen der Blütenblätter (oder Stahlen) ordnen sich in die freigelassenen, von bunten Pflanzenmotiven verzierten,

Flächen sehr gut ein. Das letzte Element innerhalb der Ornamentkombinationen besteht aus einfachen oder dreiblättrigen, spitzen, sich kreuzende Blütenblätter, die von einer blaudunkelgrauen Zentralraute ausgehen. Zum Füllen der ungeschmückten Fläche am "Teppichrand" wurden jeweils Palmettenpaare dargestellt (17, 18, 27).

Das Band, dass das Mosaik auf der westlichen Seite begrenzt, ist genau so wie das ganze Fußbodenmosaik der südlichen Apsis eine Mischung von *Opus sectile* und *Opus tessellatum*. Dabei wurden dreieckige und quadratische *Tesserae* einer gewissen Farbe neben zwei Reihen von weißen Steinplättchen (1-5 cm), roten Bodenplatten aus Ziegelsteinen und aus dunkelgrauen Steinchen eingedrückt. Als rahmende Bänder für das ganze Feld wurden rechteckige, gleichfarbige und etwas schmalere Steinplättchen verwendet (29).

Beim heutigen Forschungsstand können jetzt schon einige Schlüsse bezüglich der Fußbodendekoration in ihrem Bezug zum Bauwerk, in dem es sich befand, gezogen werden: Die Lage beider Mosaikflächen, die große Menge typischer Fußbodenbruchstücke die in diesem Baukomplex gefunden wurde, die verschiedenartig sind (in Form von Löffelbiskuits, Halbkreisen, Mandeln, Rechtecken u. a. m) (8, 19, 28, 30) einerseits, andererseits die Analogien zu anderen Kirchenbauten, deuten darauf hin, dass der Fußboden der Kirche, ganzflächig und zumindest mit zwei Mosaikarten bedeckt gewesen sein konnte. Es ist anzunehmen, dass nicht nur die Kirche sondern auch das *Claustrum* mit einem Mosaikfußboden versehen war, zumindest in der Zeit als hier eine einzige Bauhütte für beide Bauwerke tätig war. Dafür sprächen einige typische Steinchen- und Bodenplatten aus Ziegelstein (z. B. die löffelbiskuit- oder halbkreisförmigen Ziegelsteinchen) die im Bereich des *Claustrum* gefunden wurden.

Die Mosaiken ermöglichen das Erkennen eines alten Eingangs in das Schiff. Aufgrund anderer Hinweise: die Position des vom Boden sich abhebenden Rankenmedaillons am Rande der Westlichen Seite, sein Erhaltungszustand, und zwar die stärkere Abnutzung des südlichen Mosaikquadrates, kann ein weiterer Eingang in die Kirche auf der südlichen Seite - vermutlich zwischen

30. Mosaik aus *Tesserae* (Einzelfunde)
 Fragment de mozaic cu tesere - descoperire izolată
 Fragment of mosaic with tesserae - isolated discovery

den ersten beiden Pfeilern des Kirchenschiffes - angenommen werden.

Der ursprüngliche Fußboden ist noch während der Zeit als die Kirche noch funktionsfähig war, schrittweise zerstört worden. Eine der Ursachen - aber nicht die ausschlaggebende - war die innerhalb der Kirche ausgeübte Bestattung. Wiederherrichtungen konnten in anderen *in situ* erhaltengebliebenen Fußbodenabschnitten festgestellt werden, wo altes Baumaterial (z. B. Steinplatten) zusammen mit roten Mauerziegeln verwendet wurde. Der Mosaikfußboden stellte nur einen Teil der Kirchenaus schmückung dar; zusätzlich gab es noch die Ornamentik des Mobiliars aus Stein, und z. T. auch eingravierte Wandplatten (20). Es ist nicht ausgeschlossen, dass die Wände, außer mit einfachen und verzierten Steinplatten verschiedener Größe und Farben, auch mit Mosaiken (aus *Tesserae*) dekoriert gewesen waren.

Vor allem die figürlichen Darstellungen des Kirchenschiffes in der, einerseits die Darstellung des Evangelisten Johannes oder das christliches Motiv des Adlers und des Fisches), andererseits der von Tieren (vielleicht der Zerberus als hundköpfige Hybride) begleitete Lebensbaum - vielleicht erkannt werden können, werfen Fragen zur Symbolistik der Formen und Farben auf. Wie bereits darauf hingewiesen wurde, können diese Aspekte nur nach dem sorgfältigen Säubern der Mosaiken geklärt werden. Andererseits muss das Vorkommen einiger (kreuzförmiger, quadratischer, kreisförmiger) Motive und die Anwesenheit der Spuren von Bestien, nicht nur in den *in situ* vorgefundenen Mosaiken sondern auch bei anderen architektonischen und bildhauerischen Komponenten, in einem weiteren Zusammenhang besprochen werden. Letztendlich muss entschieden werden, ob die ausgewählten Darstellungsmotive eine symbolische, oder lediglich nur eine dekorative Funktion hatten. Viele Formen sind die Widerspiegelung einiger Motive aus der Antike, die von der abendländische mittelalterliche Tierwelt (Bestiarium) übernommen und verwertet wurden.

Besonders was das Bildprogramm, aber auch was die Herstellungstechnik betrifft, unterscheiden sich die beiden Mosaiken voneinander und auch was das Dekorationswesen betrifft, hebt sich offensichtlich das Mosaik der Apsis hervor.

Solche Abweichungen sind innerhalb eines Fußbodenmosaiks können akzeptiert werden und sind nicht unbedingt Anhaltspunkte für eine unterschiedliche Datierung oder Anzeichen dafür, dass sie in zwei verschiedenen Werkstätten hergestellt wurden. Andererseits sind Qualitätsunterschiede zwischen der südlichen Mosaiktafel und den andern beiden, was die Darstellungsart und Farben angeht, zu verzeichnen. Dieses ließe sich durch die Arbeit verschiedener Mosaikhersteller erklärt. Die diagonal laufenden Bänder weisen ein Schachbrettmuster oder ein einfaches Rautenmuster auf, anstelle der Dekorationsmischung zwischen Rauten und Perlen. Die Farbkombination war hier nicht so gefragt wie bei den anderen Mosaiken, und was die Abbildungen aus dem südlichen Teil betrifft (Mosaiktafel I) ist ihre Einordnung nicht so passend, wie im Falle der Vögel und Pflanzenranken. Und trotzdem reicht keine Darstellung über ihre Umrahmung hinaus. Innerhalb der trapezförmigen Bilder ist kein Versuch der perspektivischen Darstellung durch Farben nachvollziehbar, aber man erkennt die Absicht einigen Figuren möglich viel Glanz zu verleihen.

Der Werkstoff aus dem die *Tesserae* oder kleinen quadratischen Steinplättchen hergestellt wurden, sind unterschiedlicher Herkunft. Obwohl die Laboruntersuchungen noch nicht vorliegen, können auch diesbezüglich einige Feststellungen gemacht werden. Ein Teil der Bausteine - Quarz mit verschiedenen Farbtönen und Granit kam aus dem Steinbruch z. T. noch unverarbeitet, d. h. nur auf zwei Seiten behauen. Eine wichtige Rolle spielten auch die kleinen, mehrfarbigen Bachsteine aus dem naheliegenden Flussbett des Mureş. Es ist anzunehmen, dass das lithische Baumaterial in unmittelbarer Nähe der Baustelle endgültig bearbeitet wurde. Andererseits, konnten auch die Mosaikziegel vor Ort hergestellt werden. Ihre Qualität unterscheidet sich von der anderer Ziegelfußböden der Abteianlage, dadurch dass sie besser gebrannt und "entfettet" waren.

Größere Steinplatten, aus denen die dargestellten

Abbildungen hergestellt wurden, kamen auch im Fundament der südlichen Apsis zum Vorschein und eine große Menge fehlerhafter *Tesserae* (9) kamen in der von der Kirche südlich gelegenen Füllmauer (*Emplecton*) zum Vorschein. Daraus folgt, dass die Errichtung des Mosaikfußbodens gleichzeitig mit dem Kirchenbau stattgefunden hat und auch die Nordseite des *Claustrum*, aus unmittelbarer Nähe, etwa aus gleicher Zeit stammt.

Abgesehen von anderen Beweismitteln, scheint es wahrscheinlich dass die Kirche mit den Schmuckfußböden und der Teil der Abteianlage mit dem *Claustrum* in einer zweiten Bauphase in Bizere errichtet wurde. Für die Datierung in die erste Hälfte des 12. Jahrhunderts sprechen auch andere Beweise, wie: Münzfunde und Analogien für den Gesamtgrundriss oder die Mosaikverzierungen. Da die Forschungen noch nicht abgeschlossen sind müssen sie als Arbeitshypothesen betrachtet werden, so wie auch die Annahme, dass hier ein Bauwerk schon Ende des 11. Jahrhunderts gestanden haben könnte.

Die Stilmerkmale des Mosaiks von Bizere bieten keine Anhaltspunkte für die Herkunft der Mosaikhersteller, vor allem auch aus dem Grund da bis jetzt keine direkte Beziehungen zu den Herstellungszentren, die um 1200 Fußböden produziert haben, nachgewiesen werden konnten. Es können jedoch allgemeine formale Analogien in Bezug auf Ornamente, die in der Malerei, bei den Wandmosaiken, in der Miniatur-, Bildhauer- und Goldschmiedekunst erscheinen, festgestellt werden. Die Tierdarstellungen, die im *Schiffmosaik* oft vorkommen, die einheitliche Farbgestaltung der Randpartien, die Kombination zwischen *Opus tessellatum* und *Opus sectile*, sowie das der spätantiken und byzantinischen Kunst entlehnte Motivrepertoire, weisen auf einen Raum romanischer Prägung hin, in dem von diesem Repertoire viel assimiliert wurde.

Es ist offensichtlich, dass die nächste "künstlerische Nachbarschaft", wo die byzantinisch-romanische Synthese besonders ausgeprägt war, das Territorium des Patriarchats von Aquilaa ist. Außer den Fußmosaikböden, bewahrt das archäologische Ensemble Frumuşeni auch andere Unikate historischer Kulturdenkmäler, von besonderer Bedeutung für Rumänien und für Mittel- und Osteuropa. Es geht hier um ein kulturelles

Erbe, das ausschließlich im Zuge der Notwendigkeit einer archäologischen Erschließung entstanden ist. Die neuen Erkenntnisse haben maßgeblich zur Festigung der Kenntnisse über lokale Kunstgeschichte und allgemeine frühmittelalterliche Geschichte beigetragen. So hat sich all das was man diesbezüglich über deren Ursprünge, Verbreitung und Zusammenhänge wusste, erheblich verändert. Eigentlich wurde der Mureș an seinem Unterlauf eine besonders wichtige Komponente für die künstlerischen Geographie Europas zu Beginn des zweiten christlichen Jahrtausends.

Alle diese Charakteristika haben diese erste, kurz zusammengefasste Präsentation für die Öffentlichkeit, zwingend notwendig gemacht. Es wird hier die Bedeutung dieses Denkmals auch mit der Absicht hervorgehoben, damit eine Finanzierung der archäologischen Abschlussarbeiten sowie konservatorischer Maßnahmen zwecks seiner museologischen und touristischen Erschließung, gesichert werden kann.

Bibliografie - Bibliographie - Literatur

Barral i Altet, Xavier. *La mosaïque de pavement médiévale dans l'abside de la basilique patriarcale d'Aquilée*, în *Cahiers Archéologiques. Fin de l'Antiquité et Moyen Age*, XXVI, 1977, p. 105-116.

Barral i Altet, Xavier - Avril, François - Gaborit Chopin, Danielle. *Romanische Kunst. I. Mittel- und Südeuropa 1060-1220*. München, 1983.

A bencés apátságok, az apátos monostorok és a puszta monostorok története, în vol. *Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon*. Pannonhalma, 2001, p. 484-485.

Chatzidakis, Nano. *Greek Art. Byzantine Mosaics*. Athens, 1994.

Demus, Otto. *Studies in Byzantium, Venice and the West*. II. London, 1998.

Heitelné Móré, Zsuzsa. *Monostorok a Maros mentén. Adatok*, în vol. *Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon*. Pannonhalma, 2001, p. 268-269.

Hill, Paul. *Venetian Colour. Marble, Mosaic, Painting and Glass 1250-1550*. New Haven-London, [f. a.].

Kier, Hiltrud, *Die mittelalterliche Schmuckfussboden*. Düsseldorf, 1970.

Maguire, Henry. *The medieval floors of the Great Palace*, în vol. *Byzantine Constantinople. Monuments, Topography and Everyday Life*. Leiden-Boston-Köln, 2001, p. 153-174.

Repertoriul arheologic al Mureșului Inferior. Județul Arad. Timișoara, 1999, p. 71.

Rusu, Adrian Andrei - Hurezan, George Pascu. *Biserici medievale din județul Arad*. Arad, 2001, p. 159-168.

Stern, Henri. *Mosaïques de pavement préromanes et romane en France*, în *Cahiers de civilisation médiévale. X^e-XIIe siècles*, V, 1, 1962, p. 13-33.

